

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

ІГОР КОЛЯДА
ЮЛІЯ КОЛЯДА
СЕРГІЙ ВЕРГУН

**МИКОЛА
ЛИСЕНКО**

Харків
«Фоліо»
2019

*Присвячуємо з вдячністю
нашим батькам та родині*

Розділ перший
РОДОВІД

Козацькому роду немає переводу,
в якому браття милують згоду.

Микола Лисенко міг справді хвалитися, що він «із діда-прадіда козак», що в його жилах нема ні краплі не української крові.

Рід Лисенків по батьковій лінії походив із козацької старшини, відомості про яку відомі з початку XVII століття. Засновником роду за сімейними переказами вважається сподвижник Максима Кривоноса, легендарний козацький гайдамацький ватажок Вовгура¹ Лис, «що походив від запорожців, і був хитрий, як лис, і хоробрий, як вовк». За переказами, Вовгура Лис, що наводив жах на польське панство, як напередодні, так і під час боїв із польською шляхтою у роки Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького середини XVII ст., «мав під два метри зросту і обносив камінне жорно круг млина тричі поспіль». Ось як спробував реконструювати образ прапрадіда Миколи Лисенка український прозаїк Іван Нечуй-Левицький: «Лисенка перегодя козаки продражнили Вовгурою за його жорстокі норови, за його катування католиків, поляків та євреїв в той час, як почалося в Україні повстання Хмельницького. Лисенко був вже літній, але здоровий та плечистий чоловік. Замазані чорні кулаки лежали на колінах, неначе дві довбні. Товста зчорніла шия була ніби витесана з дубини. Здорова кругла голова неначе лежала на шиї, як макітра, поставлена на стовпчику...»

¹ *Вовгура* — хижак із родини собак, великий шкідник сільськогосподарських тварин, поширений по всій Україні, за винятком південного Криму.

Вовгурівці — назва особливо великого козацького загону, який діяв за часів гетьманування Богдана Хмельницького, що найбільш активно проявив себе після смерті польського короля Владислава IV. Літописи розповідають, що Лисенко з вовгурівцями діяли біля Канева, у боротьбі з ворогом билися відчайдушно, по-звіриному, без жалю здираючи шкіру з уніатів та жидів, які в той час разом з поляками були головними ворогами України.

Як стверджують історичні джерела, під час Хмельниччини, при поході «вовгурянців» на Лубни (які було розорено і спалено дотла, що викликало гнів князя Єремії Вишневецького), багаточисельним козацьким загonom під проводом Лисенка-Вовгури було знищене військове укріплення Чумгак. Після лютої козацької розправи від нього не залишилося і сліду. Слова: «Вовгурівці йдуть!» — наводили жах і страшну паніку на поляків.

Вовгурівці відмічалися особливою люттю до своїх ворогів.

Відомо також, що Вовгури Лиса було захоплено у полон і напівоголеного, вкритого численними ранами, кинуте до в'язниці в Немирові.

Але це не заспокоїло вовгурівців. Буйства їх продовжувалися, і посилюлися ще більше, коли їм вдалося визволити Лисенка з полону, після чого ватажок повів їх проти своїх ворогів.

Особливо відзначилися вовгурівці своєю хоробрістю в битві, яка послідувала після битви під Пилявцями, де вони гнали поляків з-під Случа до самого Збаража.

Тут і закінчуються оповіді про подвиги прапрадіда Лисенка: літописи мовчать про останні дні його життя. За однією з версій, його було посаджено на палю князем Яремою Вишневецьким за знищення замку в Лубнах. Сама ж назва вовгурівців зникає.

Перекази зберегли в народній пам'яті оповіді про вовгурівців та Лисенка, а бандуристи складали й співали про них пісні. Одна з таких пісень розміщена в «Запорожской старине», виданій І. Срезневським. З цієї пісні можна зробити висновок, що сили Лисенка були великими, що козаки з річки Рось та Собі, козаки з Ташлицької Січі, козаки

з Лисої гори та з р. Самари належали до дружини вовгурівців і що сам Лисенко був кошовим отаманом Ташлицької Січі.

Документально засвідчено, що засновником роду по батьківській лінії був учасник Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького — Яків Лисенко, який жив у першій половині XVII ст. і брав активну участь у війні 1648—1657 рр. Весь родовід Лисенків простежений у документах, що зібрані у справі для підтвердження їхнього дворянського походження, яка зберігається у фонді Департаменту Герольдії (тобто державної структури, яка у дорадянські часи, власне, і розглядала усі ці справи на предмет їхньої достовірності). Історичні документи вказують, що всі чоловіки лінії роду Лисенків аж до Віталія Лисенка — офіцера кірасирського полку і батька композитора — були людьми військовими та завжди займали в армії досить високі становища. А ось майже всі нащадки стали музикантами.

По материнській лінії рід Лисенків, за сімейною легендою, походить від турецького Булюб-баші. Племянниця композитора Людмила Старицька-Черняхівська із замилюванням згадувала оповіді батька Миколи — Віталія Лисенка: «Людя, — казав він мені, — слухай і запам'ятай гаразд історію твого роду». З історії Булюбашів мені подобався тільки один епізод, що основоположникові цього роду, турецькому Булюб-баші, султан за якусь провину прислав шовкового шнура, щоб той повисівся, але розумний баша не вволив султанової волі і дремену в Україну, де пристав до козацького війська». Бездітний нащадок турецького Булюб-баші, маршалок М. П. Булюбаш, був дячком Миколкової матері — Ольги Луценко.

З 70-х рр. XVII ст. з джерел вибудовується родовідна лінія Лисенків, коли онук Вовгури Лиса, рідний прадід рідного діда Миколи Лисенка — колишній Чернігівський полковник Іван Якович Лисенко (нар. до 1633 року — помер 25. I.1699), стає на чолі Переяславського полку (1677—1678, 1690—1692), 1671 р. отримує універсалом гетьмана Д. Многогрішного дворянські та майнові права; 1674 р. стає наказним гетьманом. Він брав участь у Чигиринських, Кримських

(1687 та 1689 рр.) походах, поході на Азов (1696); 1689 р. отримав універсал гетьмана Івана Мазепи на село Осьмаки з млинами на річці Мена та село Дягове на Чернігівщині. З цього часу шляхетським гербом Лисенків стає зображення: перехрещені шабля й стріла на золотому щиті, над яким — шолом з короною й страусовими перами.

Син Івана Яковича Лисенка — Федір Іванович розпочав службу в поході під Казикерменом при імператорі Петрові І, який «височайшим указом» за вірність і відданість, за сміливість і кмітливість у боях нагородив його землями на Полтавщині. Правда, цю нагороду — села Галицьке та Кліщинці — герой Полтавської битви одержав уже по смерті царя, у 1737 році (у той час ці села і земля навколо називались «зрадницькими», бо належали одному з спільників гетьмана І. Мазепи, старшині Лубенського полку Новицькому); брав участь у Гилянському (1726), Кримських, Польських, Дербентському та ще одному Кримському (1735) походах; з 1741 р. й до своєї смерті займав посаду генерального судді; у жовтні 1746 р. учасник делегації, «обраної від народу малоросійського» (у складі генерального обозного Якова Юхимовича Лизогуба, бунчукового товариша Василя Гудовича і генерального хорунжого, мемуариста Микола Ханенка), щоб поздоровити імператрицю Єлизавету Петрівну із шлюбом її племінника й великого князя, згодом імператора Петра III, з Ангальт-Цербстською принцесою, майбутньою імператрицею Катериною II. Їхні «вітання» розтяглися на кілька років. Цей час українські дипломати витратили на клопотання про відновлення в Україні гетьманства. Наслідком їхніх заходів 22 лютого 1750 року в Глухові відбулась церемонія обрання нового гетьмана — Кирила Розумовського. Серед синів і зятів Федора Івановича було 12 козацьких сотників та інших козацьких чинів.

Федорова сестра Агафія Іванівна вийшла за Данила Васильовича Забілу (бл. 1657 — не раніше 1748) — особу, на жаль, малоприємну, яка писала доноси — то на гетьмана Івана Мазепу, то на гетьмана Івана Скоропадського. Внаслідок першого його засудили простісінько до страти, але помилували. Другий донос завів його до Архангельська. Наприкінці 1720-х років, перебуваючи у Москві, Данило Забіла пода-

вав якусь записку про необхідність реформ у суспільному ладі України, але зміст цієї записки так само досі не відомий.

Наступне, четверте покоління Лисенків увійшло в смугу мирного, розміреного життя. Федір Лисенко мав шістнадцять дітей, які тяжіли більше до господарства. 1751 р. у родину увійшов такий визначний діяч, як генеральний писар, дійсний статський радник Василь Григорович Туманський (1723—1809), який одружився з Уляною Федорівною Лисенко (померла 1809). Їхній син Федір Васильович став відомим письменником і перекладачем.

Онук Івана Лисенка і Федорів син, безпосередній прадід композитора Йосип Федорович, був бунчуковим товаришем і жив собі в Куковицькому родинному гнізді. Одружився він з Марфою Іванівною Себастьянович, дочкою бунчукового товариша Івана Адріановича, учасника Гілянського походу, і, відповідно, внучкою Прилуцького полкового писаря (1709—1714) і судді (1714—1718) Адріана (Андрія) Івановича Себастьяновича.

Сестра Йосипа Федоровича — Катерина вийшла заміж за Данила Григоровича Стороженка, сина відомого Ічанського сотника, що перебував на цій посаді понад чверть віку (1715—1741), одержавши її від свого батька Андрія Івановича, що сотникував понад 15 років (1700—1715), і передавши її, в свою чергу, своєму власному синові — Андрієві Григоровичу ще на 11 років (1741—1753). Свекор, Григорій Андрійович, у середині 1730-х років входив до комісії для перекладу й зводу книжок правних. У чернігівському музеї В. Тарновського зберігався в копії його портрет.

Троє представників подальшого, п'ятого, покоління Лисенків вирушили до Петербурга по науку. Ще п'ятирічним хлопчиком, Йосипового сина Романа (діда Миколи Віталійовича) разом із його старшим братом Левом батько записав до імператорського сухопутного шляхетного кадетського корпусу. Щоправда, Роман Йосипович Лисенко великих чинів не досягнув, бо служив поручником (1794—1801). Услід за старшими братами наполегливий батько відправив перегоду до Петербурга ще одного свого сина — Захарія, щойно йому минуло шість років. Цей Захарій при відставці став капітаном.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Розділ перший. Родовід.</i>	3
<i>Розділ другий. Дитинство.</i>	10
<i>Розділ третій. Університетські роки.</i>	
Початок музичної діяльності	18
<i>Розділ четвертий. Заробітчання. Микола Лисенко</i>	
на Таращанщині (1865—1867).	22
<i>Розділ п'ятий. Лейпциг—Прага—Лейпциг. 1867—1869</i>	28
<i>Розділ шостий. Київ—Галичина—Сербія— Київ (1869—1874)</i>	31
<i>Розділ сьомий. Микола Лисенко і Остап Вересай</i>	35
<i>Розділ восьмий. Петербург. Концертна діяльність (1874—1876).</i>	44
<i>Розділ дев'ятий. Фольклористична та хорова діяльність</i>	47
<i>Розділ десятий. Світоч слова і Світоч музики:</i>	
Микола Лисенко і Тарас Шевченко	54
<i>Розділ одинадцятий. Микола Лисенко та його опера</i>	
«Тарас Бульба».	64
<i>Розділ дванадцятий. Свято української інтелігенції</i>	
у Полтаві	69
<i>Розділ тринадцятий. Ювілей</i>	76
<i>Розділ чотирнадцятий. Музично-драматична школа</i>	
(1904—1918).	80
<i>Розділ п'ятнадцятий. Кохання у житті Миколи Лисенка.</i>	
Законна дружина — Ольга. Цивільна дружина — Ольга.	86
<i>Розділ шістнадцятий. Родинні цінності.</i>	100
<i>Розділ сімнадцятий. На громадській ниві</i>	109
<i>Розділ вісімнадцятий. Вічність</i>	119
<i>Література.</i>	123